פרק כז. השלטון המרכזי והשלטון המקומי

קמ. יחסי גומלין

תפקידי השלטון המרכזי

- אחריות לנעשה בכל רחבי מדינה[1]
- חקיקת חוקים ותקנות ומתן הוראות לגופים שלטונים וליחידים בכל רחבי המדינה[2]
- מנוי שרים וממונים וקביעת סמכויותיהם[3]
- חלוקת המדינה למחוזות[4]
- קביעת גבולות המחוזות והערים פוסק הרשב"א: "שברוב המקומות יש לכל עיר ועיר גבולות לשתוף המס, כפי שהמלכים מחלקים להם גבולות, וכנהוג בכל ארצותינו, לפי שהארץ של המלך היא, והוא חלקתן להן".[5]

  ועד ארבע ארצות החליט: "... ישובים, כפרים ועיירות שאין להם בתי כנסת משלהם והם סמוכים כדי שני מילין לקהלה ראשית, חייבים להיות כפופים לה גם בעניני מסים ועסקים".[6]
- קביעת חלוקת התפקידים ומערכת היחסים שבין השלטון המרכזי למקומי[7] וכן בין המחוזות והרשויות המקומיות[8]

---

1 ראה סעיף ז הערה 18; סעיף י הערה 37.

2 ראה סעיף יד.

3 ראה רמב"ם מלכים ד ה: "וכן כופה את הראויין להיות שרים וממנה אותם שרי אלפים ושרי חמשים, שנאמר 'ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים' ". וראה סעיף קמג.

4 ראה סעיף יח. וראה פנקס ועד ארבע ארצות קנז: "וכבר יצאה גזרה זאת מפי המלך להיות מחוז שלכם מצורף למדינת פולין... ואם כן מי יבא אחר המלך אשר כבר עשהו לבטל גזרתו...".

5 שו"ת הרשב"א ג תמ. וראה שו"ת הרשב"א א תרסד. הרשב"א מנמק שהמלך קובע גבולות משום שהארץ שייכת לו, וארץ ישראל בודאי אינה שייכת למלך ישראל, ראה סעיפים ד ט, בכל זאת פשיטא שגם מלך ישראל מקבל החלטות מנהליות הנוגעות לשלטונו. וראה פנקס מדינת ליטא ועד שפ"ג לפ"ק פז שהנהגת המדינה קבעה חלוקה מפורטת של שלושת הגלילים שהרכיבו את ליטא: בריסק, הורודנה ופינסק. על החלטות ועד ג' ארצות בענין המחלוקת בין טיקטין והורודנא בדבר השליטה על ישובים סמוכים ראה יהודים ויהדות במזרח אירופה, "תולדות היהודים בטיקטין", עמ' 139 – 151. וראה תקנות מדינת מעהרין ועד קרעזמיר תמ"א לפ"ק שצט (יב): "עלה במוסכם גמור שהרב מדינה נר"י ואלופי ראשי מדינה ואלופי בוררים מדינה יקבעו את ב' הגלילות...".

6 פנקס ועד ארבע ארצות תפה, תקנה שנתקבלה ביריד ירוסלב בשנת תנ"ב. על ההשפעה שעשויה להיות להחלטות השלטון על הלכות איסור והתר ראה הליכות שלמה ב מועדים כ ח. וראה שו"ת אגרות משה אבהע"ז ד קן.

7 הב"י טור או"ח סימן שצא ד"ה ומ"ש רבי' וכן שו"ע או"ח שם סעיף א, עומדים על שתי שיטות במערכת היחסים שבין השלטון המרכזי והשלטון המקומי, וההבדל ביניהן הוא במדת העצמאות של השלטון המקומי. על חופש ההתאגדות ראה סעיף רכט. על דוגמא לחלוקת תפקידים בין השלטון המרכזי לשלטון המקומי ראה שו"ת אגרות משה יו"ד ד נז: "ואף לתקן הדרך, פשוט שהוא חיוב על הערים הסמוכות, שמשם באים רוב הנוסעים בדרך. וכשהיא דרך גדולה שעוברין דרך שם גם הרבה רחוקין, הוא חיוב על המדינה והמלכות והם רשאין לקבוע על כל עובר ושב איזה תשלום".

8 ראה שו"ת מהרשד"ם חו"מ שסט: "איך עלה בדעת שיפרע בשני מקומות, דבר זה אין הדעת סובל אותו בודאי, דגבול גבלו חז"ל לכל אלו הדברי' ומילי פסיקי נינהו לדעת אם יכנס בעול מדינה זו או בעול מדינה שיצא ממנה". על מניעת כפל מס ראה סעיף רלו הערות 54 55.

- קביעת נוהלים לישוב חילוקי דעות המתעוררים בין גופי השלטון השונים[9]
- מנויים
  ראשי שבטים וראשי מחוזות[10]
  שרי עיר,[11] הממונים על הגנת העיר[12] ועל גבית המסים.[13] פעמים רבות הם היו אחראים לבטחון תושבי העיר ושפטו אותם.[14]
  היו זמנים ומקומות שבהם השלטון המרכזי היה ממנה את דייני העיר.[15]
- הכרעה בחילוקי דעות מקומיים במעהרין החליטו: "באם רוצים לעשות תקנות באיזה קהלה, אזי יעמידו תקנה ותקנה למנין. אם יהיה רוב על פי רובא דמינכרא, כגון אם בעלי התקנות הם חמשה ויסכימו ד' דיעות או שיש בקהילה ז' בעלי תקנות ויסכימו ה', הרי זה נקרא רובא דמנכרי, ואחר גמר התקנות יובאו לפי חבר עיר באותו הקהלה... ובאם שתקויים התקנה ההיא, תו אין לפקפק עליה כלל. אמנם אם תעלה תקנה על פי רוב הדיעות כפשוטא ולא רובא דמינכרא, יביאו אותן התקנות לפני ה"ה הרב מדינה נר"י, ואם לא יקיימנו לא יועיל הקיום של חבר עיר..."[16]
- מניעת החלטות ציבוריות העלולות לפגוע בתושבי העיר[17] או בכלל המדינה[18]

---

[9] ראה, למשל, פנקס מדינת ליטא ועד שצ"ז לפ"ק שמ וכן שם ועד ת"ז לפ"ק תכח.

[10] על שר הפלך אצל מלכי אומות העולם ראה שו"ת מהרש"ם ו יז. על שר חצי הפלך ראה נחמיה ג יד, ושם ג ט. אם המחוז הוא רק יחידה מנהלית כי אז פשיטא שהמלך ממנה את שר המחוז. אם המחוז מגובש מבחינה חברתית, בדומה לשבט, כי אז יתכן שבני המחוז שותפים לבחירת העומד בראשם, וראה סעיף יח הערה 23. בכל מקרה המלך רשאי למנות נציג משלו בכל איזור מאיזורי הממלכה. וראה מלכים א ד ז: "ולשלמה שנים עשר נצבים על כל ישראל וכלכלו את המלך ואת ביתו...".

[11] ראה שופטים ט ל; מל"א כב כו; מל"ב כג ח. וראה רש"י בבלי יומא לה ב ד"ה אנגריא ועוד. וראה פירוש הרמב"ן על התורה שמות א י. וראה רש"י שופטים ט כח ד"ה וזבול ששר העיר מכונה בשם פקיד העיר. וראה רד"ק מלכים א יא יח: "וארץ נתן לו - ערים שיהיה שר ופקיד עליהם". וראה מלכים ב י ה, ששר העיר מכונה בשם אשר על העיר, וראה פירוש הרלב"ג שם. וראה דברי הימים ב יא יא ששר העיר מכונה בשם נגיד. וראה בית הבחירה גיטין כו ב ד"ה א, שריש גלותא היה ממנה ממונים בערים.

[12] ראה רש"י בבלי פסחים קיא ב ד"ה בר קשא: "שומר העיר". וראה רש"י בבלי שבת קי א ד"ה בר קשא "ממונה למלך". וראה רשב"ם בבלי בבא בתרא קי ב ד"ה בר קשא: "מושל העיר". וברשב"ם פסחים קיא ב פירש הרשב"ם: "שוטר העיר". על מעורבות אפשרית של שר העיר בעניני צבא ובעניני הגנת העיר, ראה שו"ע או"ח שצא א ובדברי הפוסקים שם. וראה משנה ברורה סימן רכד ס"ק יב: "ועל השרים שממנה המלך בכל עיר ועיר טוב וישר לברך בלא שם ומלכות".

[13] ראה רשב"ם בבלי בבא בתרא סח ב ד"ה אנקולומוס הוא, ששר העיר עוסק בגבית מיסים ובכח אדם. וראה רש"י בבלי סנהדרין כה ב ד"ה אמר לך.

[14] ראה סעיף קמד.

[15] ראה רמב"ם סנהדרין א ג. וראה סעיף קכב.

[16] תקנות מדינת מעהרין ועד דרעזניץ תי"ט לפ"ק שלה (י)

[17] ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק צ: "איז להטיל כלל שום הלוואה על יחידים או על הקהלי".

[18] על אפשרות שהשלטון המקומי יסבך את השלטון המרכזי במלחמה ראה רמב"ם תרומות א ב: "אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום...". משפחה היא כנראה כפר או עיר כנלמד מהירושלמי מגילה א סוף ה"א. על עיר היוצאת למלחמה ראה רמב"ם שבת ב כג וכן ספר החינוך תקפב (ושמא יש להגיה בספר החינוך שהמצוה נוהגת גם שלא בזמן הבית וצ"ע). הרמב"ם בסתמא עוסק במקרה שהעיר פועלת על דעת השלטון המרכזי או שאין שלטון מרכזי יעיל.

בליטא תקנו: "אין לשום קהלה ליכנס בשום חוב".[19] כיו"ב תקנו במעהרין: "כל הקהילות שעושים חובות... יהא חתיכא דאיסורא למדינה ליתן להם לסיועתם שום דבר סיוע מדינה".[20]

- פיקוח על תפקוד הרשויות המקומיות תקנו בליטא: "בכל ראשי הקהלות מחויבים להיות נאמן הקהל על הוצאות והכנסות".[21] באותה אסיפה הוסיפו ותקנו: "כל קהלה וקהלה יעשו בעלי תקנות על פי כ"ז אנשים... ובעלי התקנות ההוא יעשו תקנות על משך ג' שנים וישבו עם כבוד הרב".[22] בקסטיליה תקנו שעל הקהילות למנות שופטים.[23] במהערין תקנו: "מקצת קהילות שיש להן תקנות שאינם רשאים לקבל רב בקהלתם יותר משנה אחת, אותה התקנה בטילה ומבוטלת והרי הוא כחרס הנשבר, רק הקהל רשאים לקבל כרצונם, כי על ידי תקנה זו תקלקל השורה".[24]
במעהרין תקנו: "באם שיובא לפעמים איזה ענין לפני הרב מדינה י"ו ויהא נראה בעיניו שאותו ענין נעשה שלא כהוגן, הן דבר הנוגע ליחיד או לקהל, הרשות ביד הרב מדינה לכתוב לשם כפי ראות עיניו, דרך מוסר או דרך התראה או דרך ציווי, הכל לפי הענין יהי' מה שיהי'".[25]
- הענשת פרנסים כותב הרב הרצוג ז"ל: "היתה סמכות עליונה לסנהדרי גדולה בישראל להעביר ראש עיר".[26]

המדרש אומר: "יעקב איש כפר נבוראי הורה בצור מותר למול בנה של עבודת כוכבים בשבת, שמע רבי חגי שלח ליה: תא לקי".[27]

ועד ארבע ארצות הטיל חרם על מנהיגי סמייטיץ על שום שלא סרו למשמעת קהילת ראש הגליל טיקטין.[28]

הענשת ערים ושבטים כותב הרמב"ם: "כי כשם שעונשים את הפרט כך ראוי לענוש את השבט האחד או האומה האחת, כדי להרתיע כל השבטים ולא יעזרו זה את זה על השחיתות, לפי שהם יאמרו כדי שלא ייעשה בנו כמו שנעשה בשבט פלוני, עד

---

[19] פנקס מדינת ליטא ועד שפ"ג לפ"ק עב. וראה שם ועד ת"ז לפ"ק תלב.
[20] תקנות מדינת מעהרין, ועד לונדון בורג תנ"ז לפ"ק תעה (ח).
[21] פנקס מדינת ליטא ועד תקכ"א לפ"ק תתקצו (לט).
[22] פנקס מדינת ליטא ועד תקכ"א לפ"ק תתקצט (מב).
[23] ראה Jewish Self-government in the Middle Ages עמ' 357 תקנה משנת ה' קצ"ב (1432).
[24] תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רצא.
[25] תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק פד.
[26] תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 11. הרב הרצוג מביא ראיה לדבריו מבבלי ראש השנה כב א המספרת שרבן גמליאל הדיח את שזפר ראש של גדר (י"מ גזר), משום שהוא עיכב עדים מלהעיד על החדש ומנע אותם מקיום מצוה. נראה, שרבן גמליאל היה יכול לנדות את שזפר כדין המעכב את הרבים מלעשות מצוה כמבואר ברמב"ם תלמוד תורה ו יד, ומסתבר שאכן נדהו ולאחר שהנדוי לא הועיל, לא היה מנוס מלהדיחו. לולא דברי הרב הרצוג אפשר לומר ששזפר היה ראש הישיבה של גדר, ובסתמא גם אב"ד של העיר. על הכנוי ראש לראש ישיבה ראה רש"י בבלי עירובין פו ב ד"ה ע"פ מי נעשה. אם אכן שזפר היה ראש ישיבה, מובן מפני מה רבן גמליאל לא נידה אותו, שהרי אין מנדים נשיא בפרהסיא לעולם, ראה רמב"ם תלמוד תורה ז א. על הדחת פרנסים ראה סעיף קכה.
[27] בראשית רבה ז ב.
[28] ראה פנקס קהילת טיקטין החלטה 777.1 משנת תנ"ב.

שאם יצא בהם בן בליעל משחית שאינו חושש לרוע עצמו ואינו חושב על רשע שהוא עושה, לא ימצא מסייעים משבטו שיעזרוהו על רשעותיו שהוא רוצה לעשות...״.[29]

פוסק הרמב״ם בהלכות רוצח ושמירת נפש: ״אנשי עיר קרובה שנתאחרו ולא הביאו עגלה ערופה כופין אותן ומביאין...״.[30]

פוסק השו״ע: ״... וכל עיר שאין בה מלמד תינוקות, מחרימין אנשי העיר עד שיושיבו מלמד תינוקות. ואם לא הושיבו, מחריבין העיר...״.[31]

- ישוב חילוקי דעות בתוך הקהילות ובין קהילות בינן לבין עצמן[32]

כפיפות השלטון המקומי לשלטון המרכזי[33]

בזמן שהיו מלך ובית דין גדול היו ראשי השבטים ובתי הדין שלהם כפופים למוסדות השלטון המרכזי.[34]

על כפיפות החכמים לנשיא בית הדין הגדול פוסק המהר״ם מינץ: ״מאחר דמינוהו נשיא יש לו כל תורת נשיאות, שכפופין תחתיו אפילו הנהו דגדולים ממנו״.[35]

בליטא תקנו: ״אין ביד שום קהלה לעשות שום תיקון המתנגד וסותר תקנות המדינה יצ״ו״.[36] במעהרין קבעו: ״ובאם איזה קהלה תרצה לתקן איזה דבר שהוא נגד זה התקנה, אין יכולים ורשאים שום אדם חבר עיר וכל שכן שום רב ואפילו רב מדינה לבא על החתום ולהחזיק אותה התקנה בשום אופן״.[37]

עצמאות השלטון המקומי

על השלטון המרכזי לכבד את עצמאות השלטון המקומי

- כיבוד רצון התושבים כל קהילה רשאית לבחור פרנסים כרצונה.

השלטון המרכזי אינו רשאי למנות פרנס על הציבור מבלי להמלך בציבור תחילה.[38] פוסק השו״ע: ״כל שקבלוהו הקהל עליהם... אין לשום גדול בעולם להשתרר עליו להורידו״.[39]

---

[29] מו״נ ג מא. וראה מכילתא על שמות יז יד ורש״י שם .

[30] רמב״ם רוצח ושמירת נפש י י.

[31] שו״ע יו״ד רמה ז.

[32] ראה סעיף יז הערה 33. במקרה שיש לפלך או לשבט הנהגה מדינית ומשפטית יש להניח שהיא תעסוק בסכסוכים בין קהילות ואילו המלך או אחד מבתי הדין שבירושלים יעסקו בסכסוכים שבין הפלכים או השבטים בינם לבין עצמם, וראה סעיף כג הערה 18.

[33] ראה סעיף יד.

[34] ראה ספרא ויקרא ד כב: ״יכול נשיא שבט כנחשון... נשיא האמור כאן שאין על גביו אלא ה׳ אלקיו״. על כפיפות כל בתי הדין לבית הדין הגדול ראה סעיף קלג.

[35] שו״ת מהר״ם מינץ שלשה ענפים ענף ראשון. וראה חידו״א ראש השנה כה ב ד״ה נושאים קטנים ק״ו בעצמם, שרבי יהושע היה גדול מרבן גמליאל ובכל זאת קיבל את מרותו של הנשיא.

[36] פנקס מדינת ליטא ועד שפ״ו לפ״ק קה. וראה שם ועד שצ״ט לפ״ק שפט; ועד תכ״ד לפ״ק תקעה.

[37] תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת״י לפ״ק קנו.

[38] ראה סעיף קיב הערות 15 48 51.

[39] שו״ע יו״ד רמה כב. וע׳ ביאור הגר״א שם ס״ק לט מש״כ עפ״י שו״ת הריב״ש רעא.

פרנסי מדינת מעהרין תקנו: "בדבר התמניות ראש הקהל בכל קהלה וקהלה צריכים הקהל לדקדק היטב הדק... וראוי הי' לתקן תיקון גדול והגון מי ומי הראוי להוליך בראש... אך ורק אחר עיון הדק היטיב... מצאנו וראינו כי א"א לתקן איזה ענין דרך כלל בדבר השוה בכל, על כל הקהלות, כי חלוקות המה הקהילות, הן במעמדם והן בהנהגתם... על כן הסכמנו הסכמה גמורה כל קהל וקהל מחוייבים לעשות בינם לבין עצמם תיקון הגון בענין התמניות ראש הקהל..."[40]

- כיבוד חוקי הרשות המקומית[41] פוסק השו"ע ביו"ד סימן רח: "הסכמה שצוה השר לבטל מקצתה, אין ההסכמה בטילה מפני צוויו".[42] פוסק השו"ע ביו"ד סימן רכח: "אם צוה השר שלא יחרימו שום חרם כי אם בהסכמת ראובן... ואחר כך החרימו הקהל שלא בהסכמת ראובן, חל החרם".[43] פוסק הרמ"א: "ומי שפטרו המלך או השר ממסים וארנוניות, מכל מקום משאר צרכי העיר לא פטרו, וחייב ליתן לכל צרכי העיר".[44]

בליטא תקנו בענין סדרי בחירות: "כל קהילה... יעשו... דרך ומעמד נכון לעשות בוררים כטוב וישר בעיניהם".[45]

במעהרין תקנו: "ראשי המדינה כולם וכן רב מדינה אינם רשאים לכתוב לשום קהלה עבור איש אחד בענין סכום שלו קודם שעשו לו השומא... יהיה מי שיהי' אפילו ראש מדינה, אינם רשאים; רק השמאים יעשו לפי דעתם לשם שמים על פי שבועתם".[46] תקנה נוספת תקנו במעהרין באותו מעמד: "אין יכולת ורשאי ראש הגליל לכתוב בגזירה לקבל איזה ב"ב להיות מתושבי הקהילה נגד רצון הקהילה, אפילו לימים מועטים. ואין צריכין לקבל ב"ב אחר כי אם את אשר יוטב ויוכשר בעיניהם".[47]

- כיבוד בתי הדין המקומיים[48] כותב הרמב"ן על פרשת פלגש בגבעה: "ולפי דעתי שזה ענשם של ישראל להנגף בתחלה מפני שלא היתה המלחמה נעשית מן הדין, והגדר עצמו על שבט בנימין היה מוטל לעשותו ולא עליהם, שמצוה על השבט לדון את שבטו".[49]

בליטא תקנו: "פסק היוצא מפי הקהל בצירוף אב"ד יצ"ו אין לערער עליו כל עיקר, וכל הון לא יועיל להקריב הדבר לפני וועד המדינה".[50] במעהרין תקנו: "באם ראשים וטובים הכריזו על אחד חרם... אין כח ורשות לראש הגליל לכתוב לאותן הקהלה להוציאו מן החרם עד אשר יקיים תחילה מה שהטילו עליו ראשים וטובים ואחר כך ידונו לפני ראש הגליל ורב אחד עמו אם עשו כדין או לא עשו כדין".[51]

---

40 תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קפט. וראה כעי"ז תקנה שם קעו מאותה שנה.

41 ראה עין איה ברכות ב בכורים לה.

42 שו"ע יו"ד רח ו בהגה.

43 שו"ע יו"ד רכח מז.

44 שו"ע חו"מ קסג ו בהגה. וראה שו"ת הרשב"א א תרמד; במרדכי ב"ק קעז.

45 פנקס מדינת ליטא ועד שצ"א רמג.

46 תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק צז.

47 תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק שז. על חזקת ישוב ראה א"ת ערך חזקת ישוב.

48 על מערכת השיפוט המקומי ראה סעיף כג.

49 פירוש הרמב"ן על התורה בראשית יט ח. וראה בירת מגדל עוז עמ' לב.

50 פנקס מדינת ליטא, ועד ת"ז לפ"ק תכו.

51 תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק קד.

אחוה בין השלטון המרכזי ובין השלטון המקומי

- על השלטון המרכזי להקפיד על חלוקת נטל הוגנת בינו ובין השלטון המקומי. כותב המרדכי: "חומת העיר ומגדלותיה באין משירי הלשכה... לא יבנו אותה בני ירושלים משל עצמם... משום דירושלים לא נתחלקה לשבטים ולכל ישראל יש להם הישוב הלכך באים משירי הלשכה שנתנו כל ישראל".[52]
- על השלטון המרכזי לסייע לרשויות מקומיות. אומר המדרש: "רבינו הוה עבר על סימוניא ויצאו אנשי סימוניא לקראתו אמרו לו רבי תן לנו אדם אחד שיהא מקרא אותנו ושונה אותנו ודן את דיננו, נתן להם רבי לוי בן סיסי...".[53]
- על השלטון המקומי לסייע לשלטון המרכזי בגביית מסים וכד',[54] ובביצוע הוראות שלטוניות אחרות.[55]

  בליטא תקנו: "כתב או פסק או תיקון היוצא מפי ראשי המדינה יצ"ו... מחוייבים כל הקהלות לעמוד על המשמר קיום אותו כתב או פסק או תיקון לבל יפול דבר ארצה...".[56]
- הכתובים מעידים שנשיאי השבטים סייעו לעומדים בראש העם, למשה רבינו, ליהושע, לדוד המלך, לשלמה המלך ועוד.[57]
- על השלטון המרכזי ועל השלטון המקומי לפעול בשיתוף פעולה. בענין אחד קיימת הלכה לדורות. כאשר נמצא חלל בעיר ולא ידוע מי הכהו, שותפים בית דין הגדול, בית הדין של העיר וכל זקני העיר בהבאת עגלה ערופה.[58]

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות ליחסי הגומלין שבין השלטון המרכזי לשלטון המקומי.[59]

בזמן שאין סמכות תורנית מרכזית המקובלת על הכל עלולה להתעורר בעיה קשה במקרה שקיימים חילוקי דעות בין מורי הוראה בעניני הנהגת המדינה והקהילה, וכל פרנס רוצה לפעול על פי הוראת רבו.[60]

כדי לאפשר שיתוף פעולה בין הרשויות ולמנוע במדת האפשר את שיתוק השלטון ראוי לנקוט בכמה עצות: א. בחירת פרנסים הרודפים שלום.[61] ב. בחירת פרנסים המודעים לצורך החיוני של

---

[52] מרדכי על ב"ב תעה. וראה סעיף רצב.

[53] בר"ר פא א. וראה סעיף רעד.

[54] ראה רש"י בבלי גיטין נח ב ד"ה מבני באגא: "בני הבקעה כך היה מנהגם פוסקים מס על כל הבקעה לתת כך וכך לשנה למלך והם מחלקין השדות ביניהם ונותן כ"א מס לפי חלקו המגיעו ונותנין לאחד והוא נותנו לגבאי המלך ואם הלך אחד מבני השדות לדרכו גבאי המלך תובע מבני הבקעה כל המס". וראה סעיף שכד.

[55] ראה פנקס מדינת ליטא ועד שפ"ז לפ"ק קכב: "כתב או פסק או תיקון היוצא מפי ראשי המדינה יצ"ו, הן על יחיד הן על רבים, מחוייבים כל הקהלות לעמוד על המשמר קיום אותו כתב או פסק או תיקון לבל יפול דבר ארצה מכל הכתוב שם".

[56] פנקס מדינת ליטא קכב תקנות ועד שפ"ז לפ"ק.

[57] ראה סעיף יח הערה 25.

[58] ראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ט א – ב. וראה עקידת יצחק פרק חמשה ותשעים בדיון על עגלה ערופה.

[59] בהצעת החוקה של ד"ר כהן, תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 5 – 16 השלטון המקומי אינו נזכר כלל.

[60] ראה סעיף ריב.

[61] ראה סעיף פט.

תיאום בין רשויות השלטון.[62] ג. המנעות מפני קבלת החלטות השנויות במחלוקת קשה.[63] ד. הכנת פתרונות חוקיים למקרים שבהם פרנס אינו מוכן לבצע הוראה שלטונית.[64] לדוגמא, ניתן לתת סמכויות לעומד בראש המדינה להאציל סמכויות לאחרים.[65]

על השלטון המקומי בימות המשיח כותב הראי"ה קוק: "יש אופן נעלה בהנהגת האומה, שעם כל יתרון וחשיבות של המרכז הכללי והקיפו את כל עניני האומה, לפי רוב העושר הגשמי ורוחני ורוב תשואות החיים שיהיו במילואם בשוב ה' את שיבת ציון, יהיו ערכיהן של המרכזים הפרטיים גם כן בתור מעלה גדולה וחשיבות נצחת".[66]

*

שאלת חלוקת הסמכויות בין השלטון המרכזי ובין השלטון המקומי, כמו גם שאלת חלוקת הכוחות בין הגורמים השונים המרכיבים את השלטון המרכזי והמקומי מעולם לא ירדה מן הפרק.[67] עם זאת בכמה עקרונות קיימת הסכמה. א. על השלטון המרכזי לשלוט ביעילות בכל רחבי המדינה. ב. על השלטון המרכזי לאפשר לשלטון המקומי עצמאות מסוימת. כותב ג'יימס מדיסון: "יש לזכור שהתכנית המוצעת אינה מפקידה בידי הממשלה הכללית את מלוא הסמכות לחקיקת חוקים ולביצועם. תחום השיפוט שלה מצטמצם לנושאים מפורטים אחדים, הנוגעים לכל חלקיה של הרפובליקה ושאין להשיגם באמצעות התקנות הנפרדות של אחד מהם".[68]

---

[62] ראה שו"ת תשב"ץ ג קעט: "אין ספק שהאשה היא נכללת עם בעלה בכל חיובו דאשתו כגופו בכל הדברים ונפטר' מקהלת בית אביה. ודבר זה מלתא דפשיטא היא ואין בו ספק שלא יהיו שנים מסובין על שולחן אחד חלוקין בעסותיהן האסור לזה מותר לזה". כיו"ב אפשר לומר שלא יעלה על הדעת שיהיו ממונה ועובד בשירות הציבור והאסור לזה מותר לזה. לפיכך על כל עובד השירות הציבורי למלא כל הוראה כל עוד הממונה עליו פועל על פי הנחיות של מורה הוראה מובהק. מעין זה מקובל במדינות המפותחות בימינו שעובדי ציבור נדרשים לותר על זכויות מסוימות כל עוד יש לכך נימוק עניני. לדוגמא, במדינות אחדות עובדי מדינה אינם רשאים להיות חברי מפלגה או שהם אינם רשאים לשבות וכיו"ב.

[63] ראה הרב אריאל, "הפרת פקודה משום מצוה או שקולים מוסריים", תחומין ד עמ' 173 – 179.

[64] הפתרון חייב להיות מנהלי. וראה שו"ת שבט הלוי ח רנא: "חולה המאושפז בבית חולים, והחולה פונה לרב הפוסק שלו שמכריע בדרך אחת, ובית חולים פונה לרב המוסד שפוסק בדרך אחרת כיצד ינהגו... מטעם הכמוס אתי אין דעתי ליתן כללי הכרעה בזה...".

[65] בבלגיה על המלך לאשר כל חק, ולמרות זאת סירב המלך לפני כעשרים שנה לאשר חוק המתיר הפלות, וזאת בניגוד להחלטות שני בתי הנבחרים. הפתרון למשבר החוקתי היה, שבית הנבחרים הכריז שהמלך אינו מסוגל למלא את תפקידו. החוק עבר, וכעבור יומיים נבחר המלך מחדש. בהולנד הקדימו רפואה למכה מעין זו. ראה ICL סעיף 36 לחוקתה, ולפיו, ביד המלך לותר על זכויות היתר שלו באופן זמני, בהסכמת שני בתי הנבחרים, ולאחר מכן להמשיך ולהנות מהם. וראה ICL חוקת תאילנד 94 שפתרו את הבעיה באופן שונה.

[66] עין איה ברכות ב פרק תשיעי קיט.

[67] ראה סעיף יח.

[68] הפדרליסט פרק ח מס' 14. וראה EB (2008) political system, Typologies of government, National political systems, Unitary nation – states, שיש שלושה אבות טיפוס של מדינה שאינה פדרלית, בכל הנוגע ליחסים שבין השלטון המרכזי ובין השלטון המקומי. וראה EB (2008), constitutional law, Unitary and

לכל הדעות ולכל השיטות יש לתאם בין רשויות השלטון.[69]

עקרונות אלו באים לידי בטוי ברבות מן החוקות.[70] בכמה מהן מודגש המבנה ההיראַרכי של השלטון,[71] ובאחרות מפורטות בהרחבה סמכויות השלטון המקומי.[72] בחלק מן החוקות מכיר השלטון המרכזי בעצמאות הרשויות המקומיות לפעול בכל ענין שאינו בסמכות השלטון המרכזי.[73] כמה חוקות מורות לגורמים השלטוניים לתאם את פעולותיהם.[74] אחדות מדגישות את חשיבות התיאום בין השלטון המרכזי ובין השלטון המקומי,[75] וקצת מהן מטילות את האחריות לכך על השלטון המרכזי.[76] במדינות בהן קיים משטר פדרלי עקרונות אלו באים לידי בטוי ביחסים שבין השלטון המרכזי ובין המדינות.[77]

federal systems: גם בישראל מצאנו הבדלים בין המדינות בנדון דידן. ראה אירגוני "בני המדינה" באשכנז במאות הי"ז והי"ח כרך א עמ' יז שבפולין, ליטא, מוראביה ובורגנלאנד היו יותר סמכויות לקהליות ואילו באשכנז היו יותר סמכויות לשלטון המרכזי. על מחלוקת הפוסקים בנוגע למעמד האוטונומי של קהילות בעיר ראה סעיף רכט הערה 7.

[69] ראה סעיף ז הערה 84. ראה Political Order in Changing Worlds עמ' 23, שהיכולת לפעול מתוך תיאום ומתוך משמעת חיוניים הן בעת מלחמה והן להנהגת המדינה. וראה שם דוגמאות היסטוריות למה שקרה למדינות שהקפידו על כך ומה קרה למדינות שלא הקפידו על כך.

[70] ראה ICL חוקת דנמרק 82 הכרזה כללית בדבר עצמאות הרשויות המקומיות תחת הפיקוח של המדינה.

[71] ראה ICL חוקת רומניה 115; חוקת איטליה 95 (1); חוקת ספרד 98 (2).

[72] ראה ICL חוקת שויצריה, המפרטת מה בתחום סמכותו של השלטון המרכזי ומה בסמכותו של השלטון המקומי. וראה שם חוקת סלובקיה 64 – 71 וחוקת ברזיל 29 30.

[73] ראה ICL חוקת שויצריה 3 על היחס שבין השלטון המרכזי ובין הקנטונים.

[74] ראה, למשל, ICL חוקת גרמניה 35 (1); חוקת אוסטריה 22; מבוא לחוקת פולין; חוקת פאראגוואי 3 (1).

[75] ראה ICL חוקת ספרד 154; שם חוקת איטליה 124; חוקת שויצריה 180 (1).

[76] ראה ICL חוקת שויצריה 127 (3) שעל השלטון המרכזי לדאוג שלא יהא כפל מס בין הרשויות המקומיות.

[77] ראה ICL חוקת שויצריה 44.

קמא. הרשויות המקומיות

היחסים שבין הרשויות המקומיות בינן לבין עצמן מתנהלים לפי העקרונות הבאים

- פרנסי רשות אחת אינם מוסמכים לקבל תקנות הפוגעות בתושבי רשות אחרת. פוסק הרב יוסף טוב עלם: "לא מצינו בכל מקום [שבני] עיר אחת יכולי' להטיל ממון על עיר אחרת לא משום רוב חכמים ולא משום רוב מנין ואף על גב שזו מצוה רבה היא...".[1] פוסק הרשב"א: "... כי מה זכות או חוזק יד יש לקהל אחד על אחד, ואפילו ליחיד על רבים, בדיני ממונות או הנהגות והסכמות...".[2]

  פרנסי ליטא החליטו: "... ושלא יהי' לשום קהילה מהגלילות הנ"ל שום התנשאות ושום יד שולטת בשום דבר בעולם על קהלה אחרת...".[3]

  כיוצא בזה אין להם רשות לפגוע באורחים באופן שרירותי. פוסק הר"ן: "אין ספק שבני העיר יכולין להתקין ביניהם חוקים והנהגות והם קיימין עליהן, ומיהו דווקא לאותן שנקראים בני עירם אבל לבני עיר אחרת לא".[4] כותבים דייני קורדובה לרב אליהו מזרחי: "אין סברא לומר שיוכלו הקהל הזה לכוף על ההסכמה הזאת לשום יחיד שאינו מקהלתם".[5]
- רשות מקומית אינה רשאית לבטל תקנה של עיר אחרת. פוסק המהר"ם מרוטנבורג: "ומצינו שנתנו חכמים כח וחוזק לכל קהילה וקהילה לעשות תקנה לעצמן ואין לקהילה אחרת רשות לבטלה".[6]
- תושבי עיר אחת מצווים לנהוג באחוה עם תושבי עיר אחרת. פוסק הרמב"ם: "ומצוה על כל ישראל, שיכולים לבוא ולצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם...".[7]

  קהלת מנטובה החליטה בזמנו: "לתת לשלוחי ק"ק לבוב שבמדינת פולוניא חמשים דוקאטי קורינטי מויניציא".[8]

  עם זאת, תושבי רשות מקומית אחת אינם חייבים לותר על צרכים חיוניים שלהם למען צרכים חיוניים של תושבי רשות מקומית אחרת.[9] פוסק מהרשד"ם: "וכי יעלה על הדעת

---

[1] שו"ת מהר"ם מרוטנבורג חלק ד (דפוס פראג) סימן תתקמ = שו"ת בעלי התוספות א. וראה שו"ת הרשב"א א תרסד: "אינו חייב לתת בשום דבר עם אנשי עיר אחרת". וראה תשובות מהרי"ד יו"ד כא, שעיר קטנה שהיתה משלמת מסים לעיר גדולה הסמוכה לה זכאית להתנתק מהעיר הגדולה ולהיות עצמאית.

[2] שו"ת הרשב"א ג תיא.

[3] פנקס מדינת ליטא, ועד שצ"ד לפ"ק רעז. וראה שם רעח. וראה פנקס מדינת ליטא ועד ת"ז תכט: "... שאין ביד שום יחיד או קהלה רבים ויחידים לעבור לצאת חוץ לגדר וגבול שהגבלנו למעלה... ויחיד או רבים יהי' מי שיהי' שיעלה על לבבו לשנות דבר א' מכל דברינו אלה או יצא חוץ לגבול מדינתניו לאיזה מדינה אחרת למנהיגים או להגאונים הרבנים להקריב לפניהם איזה קובלנא... יחול על היחיד ההוא או על הרבים כל חומרות ועונשים ונדויים ושמתות המבוארים בפנקס המדינה...".

[4] שו"ת הר"ן י. וראה חידושי הריטב"א כתובות ק א. וראה סמ"ע על שו"ע חו"מ קנו ס"ק כה שחרם חזקת ישוב לא חל על האורחים.

[5] שו"ת רבי אליהו מזרחי יג. הרא"ם מסכים עמם. וראה סעיפים קכט רלא.

[6] שו"ת מהר"ם ב"ב לבוב תכג.

[7] רמב"ם שבת ב כג.

[8] החלטה משנת תי"א, פרופ' היילפרין, "עזרה וסיוע לקהילות פולין בעקבות גזירות ת"ח ות"ט", ספר יובל ליצחק בער, עמ' 339. וראה שם בהרחבה על עזרה הדדית בין קהילות ישראל.

שמי שיצא מעירו וקבע עצמו במקום אחר שיחוייב ליתן צדקה לצרכי עניי העיר שיצא משם זה לא עלה על דעת אדם מעולם״.[10] הוא הדין בתחום החינוך.[11]

- תושבי כל עיר ערבים לקיום מצוות של תושבי עיר אחרת. פוסק הכלבו: ״... אם הוי עוברין בני עיר אחת על התורה או על הדין או שהורו על אחת מכל המצות שלא כהלכה, רשאין בני עיר אחרת לכופם ולהחרימם כדי לחזירם למוטב, ואינן יכולים לומר אנו בשלנו ואתם בשלכם אלא כל ישראל מצווין להכריחם שכן מצינו בזקן ממרא ובני עיר הנדחת שיושבי לשכת הגזית כופין אותם ודנין אותם״.[12] רבי דוד פרדו הורה שבני עיר אחת מחויבים לתת ד׳ מינים שלהם לבני עיר אחרת לפחות ליום אחד.[13]

אם יש צורך לקבל תקנה למיגדר מילתא וברור שהתקנה תתקבל על ידי הציבור רק אם גם בני קהילה סמוכה יקבלו אותה על עצמם, מן הראוי שגם בני הקהילה הסמוכה יקבלו עליהם את הסייג ובדרך זו יחזקו את שמירת המצוות בקהילה הראשונה.[14]

המהר״ם מרוטנבורג מצטט תקנה שהתקבלה בקהילות שו״ם: ״מנודה לעירו מנודה לכל מקומות״.[15]

*

עקרונות אלו באים בדרך כלל לידי ביטוי בחוקות בעקרונות הנוגעים ליחסים שבין מדינות במשטר פדרלי. בחוקות מדינות אלו מצאנו שהמדינות השונות נדרשות לשתף פעולה זו עם זו,[16] לסייע האחת לשניה במלוי תפקידן,[17] ולתת אמון האחת בהחלטות השניה.[18] כמו כן מתחייבות המדינות לסייע האחת לשניה באופן מנהלי,[19] לסייע למערכת המשפט,[20] וכן להסגיר אזרחים זו לזו.[21]

---

[9] ראה שאילתות דרב אחאי גאון קמז העמק שאלה ד: ״... ואין לנו להכנס בספק סכנת נפשות בשביל ודאי פ״נ של חבירו... ואע״ג דמסיים דא״ר שמעון או אנא קטיל או מתקטיל... דר״ל עביד הכי במדת חסידות אבל הכא במילתא דבני העיר לא שיך להתחסד ולסכן טפלי דלאו בני מחילה נינהו אם אין הדין הכי״. מכאן, שאם אין סכנה לבני העיר בודאי שחיי אחרים קודמים לצער שלהם, וראה שו״ת דברי יציב חו״מ עט.

[10] שו״ת מהרשד״ם חו״מ שצח.

[11] ראה קונטרס חיובי שכנים ותקנת הקהילות על שו״ע חו״מ קסג ג: ״החיוב מוטל על הציבור של אותה העיר דוקא ולא על הציבור דכל העולם״.

[12] כלבו קמב. תשובת הכלבו מובאת בשו״ת הרא״ם מה. וראה שו״ת מהר״ם בן ברוך, דפוס פראג תתקמ.

[13] שו״ת מכתם לדוד או״ח ו.

[14] ראה מכתב גלוי עין משפט ז. וראה שו״ת משיב דבר ג י. תשובת הנצי״ב מובאת אף היא בעין משפט, וראה סעיף קלב הערה 12. בשאלה דומה דן שו״ת מהר״ם אלשיך נט.

[15] שו״ת מהר״ם מרוטנבורג ד (דפוס פראג) אלף כב.

[16] ראה ICL חוקת שויצריה 44 (1).

[17] ראה ICL חוקת שויצריה 44 (1).

[18] ראה חוקת ארצות הברית סעיף ד 1: ״כל מדינה תתן אמון ואשראי מלאים בתקנות וברשומות הציבור ובדיוני בתי המשפט של כל מדינה אחרת...״.

[19] ראה ICL חוקת שויצריה 44 (2)

[20] ראה ICL חוקת ארגנטינה 7.

[21] ראה חוקת ארצות הברית סעיף ד 2 ב; וראה ICL חוקת ארגנטינה 8, ועוד. על הסגרה ראה סעיף שכט.

קמב. דיינים ומורי הוראה

מערכת היחסים שבין בתי דין ברשויות השונות זהה למערכת היחסים שבין הרשויות המקומיות.[1]

תקנות רק בתחומם פוסק הרמב"ם: "וכל בית דין שעמד אחר הגמרא בכל מדינה ומדינה וגזר או התקין או הנהיג לבני מדינתו או לבני מדינות רבות לא פשטו מעשיו בכל ישראל... והיות בית דין של אותה המדינה יחידים, ובית דין הגדול של שבעים ואחד בטל מכמה שנים קודם חיבור הגמרא לפיכך אין כופין אנשי מדינה זו לנהוג כמנהג מדינה האחרת, ואין אומרים לבית דין זה לגזור גזירה שגזרה בית דין אחר במדינתו".[2]

הוא הדין למורי הוראה ולרבני קהילות. פוסק הריב"ש: "וכל שכן, שאין לרב אחד, לגזור ולאסור במלכות אחרת, חוץ לממשלתו, דברים המותרין מדין התלמוד".[3]

בפירארא התקבלה תקנה: "במקום שידור בו רב אחד לא יוכל רב אחר מחוץ לעיר ההיא לכתוב שם גזירות אם לא יהיה ברצון הרב מהעיר".[4]

תחום השיפוט[5] פוסק מהרי"ק: "לומר שיהיה להם כח להזמין מי שאין בעירם לפניהם בעירם ובפרט בהיותו חוץ ממשלתם ח"ו לא תהא כזאת בישראל".[6] לבית דין בעיר אחת אין סמכות למנות אפוטרופוס ליתומים בעיר אחרת.[7]

בליטא תקנו: "ושלא יסיג שום ראש בית דין גבול ראש בית דין אחר, רק כל ראש בית דין יעמוד בשלו כפי החלוקה בפנקס הלז".[8] בפוזנא החליטו: "זאת לפנים בישראל תקנה קדומה שכל כת וכת הדיינים לא יקבלו שום דין שאינו שייך לאותו כת".[9]

במעהרין תקנו: "שום אדם אינו רשאי להביא חרם ונידוי על א' מבני המדינה יצ"ו מן רבנים או מנהיגים, אשר המה חוץ למדינה, אפילו מגדולי עולם, ואותו החרם יהא בטל ומבוטל כחרס הנשבר".[10]

הוא הדין למורי הוראה ולרבני קהילות. פוסק מהרשד"ם: "נודע ומפורסם זה בשערי שאלוניקי... ואין חכם נכנס בגבול חכם אח' אפי' שיהיה האחד אדיר שבאדירי כרבן גמליאל

---

1 ראה סעיף קמא.

2 הקדמה למשנה תורה.

3 שו"ת הריב"ש רעא. וראה שו"ת תרומת הדשן, פסקים וכתבים רנב; שו"ת מהר"ם שיק או"ח לד; שו"ת אגרות משה חו"מ ב.

4 פחד יצחק ערך תקנות שנתקנו בפירארא בשנת שי"ד, דף קנז ב.

5 ראה צפנת פענח סנהדרין דף טז ב: "יש מ"ד דגם בהוראת ב"ד של שבט אחד אם הוא משבטו פטור משום דהשבט קבל אותו עליו". משמע שאם הוא עושה בהוראה של בית דין של שבט אחר – חייב. וראה שו"ת חתם סופר יו"ד רצה ד"ה וכיון, החוכך בדעתו אם נשיא שבט אחד רשאי לזכות לקטני שבט אחר.

6 שו"ת מהרי"ק א. וראה שו"ת הריב"ש רעא. אמנם ביו"ד באו"ז דן כל אחד בדיני קנסות, ראה שו"ת הרשב"א ג תיא.

7 ראה כנסת הגדולה חו"מ הגהות הטור י. מסתבר שהוא הדין לגבי שאר עניני הציבור שבעיר אחרת.

8 פנקס מדינת ליטא ועד ת"ד לפ"ק תכ. וראה תקנות מדינת מעהרין ועד אויסטרליץ תכ"ב לפ"ק שנד.

9 פנקס הכשרים של פוזנא עד החלטה משנת שפ"ח לפ"ק.

10 תקנות יהודי מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק ריט. וראה פנקס מדינת ליטא ועד ת"ז תכט; שם ועד שפ"ג טו.

ויהיה הב' קטן שבקטנים".[11] פוסק המהריט"ץ: "לא יעלה על לב לומר שחכם ספרדי יגזור גזירות על חכמי אשכנז".[12]

בונציה תיקן הרב שמחה לוצאטו שרק רבני העיר רשאים לסמוך את תושבי הקהילה לתואר רב או חבר.[13]

אי התערבות בדיון של בי"ד אחר כותב המהר"ם מפדוואה: "כי זה ימים מה נמניתי והייתי עם חבירי לגדור עלינו גדר ולקבל עלינו שלא לענות על דברי ריבות בדיני ממונות אם לא נהיה נדרשים משני הבעלי דינין או מן הדיינין הנבחרים משניהם באשר ראינו קלקלות רבות יצאו בארצינו ממדה זו שכל אחד מבעלי דינין הסתיר עצה במעמקים לשאול שאלה בהחבא וגנב דעת הבריות וקנה לו רב ואילן גדול לפי דעתו להתלות בה בהראותו פסק דין מה ואמר קים לי כפלוני ורבו המחלוקת בישראל בין הרבנים ובין הבעלי בתים...".[14]

בטיקטין החליטו: "... ששום אב"ד שבאיזה קהלה שהיא ישוב לבית דין הגדול לא יפצה פיו ולצפצף ולנדוד כנף בעסק כרגא דמלכא השייך לבית הדין הגדול... ובאם ח"ו יעבירו הדרך נגד בית הדין הגדול להכניס ראשיהם בזה שלא מושג להם... אנחנו נותנים כח ואומץ אפילו נגד האב"ד הנכנסים לגבול שאין שלהם".[15]

כיבוד החלטות של בי"ד אחר[16] פוסק הרמב"ם: "ולעולם אין בית דין בודקין אחר בית דין אחר אלא מחזיקין אותו שהן בקיאין ולא יטעו".[17] פוסק מהרשד"ם: "התורה אמרה 'אל השופט אשר יהיה וכו' ', ואמרו ז"ל בר"ה פרק אם אינן מכירים במשנה: 'בא לו אצל ר' דוסא. א"ל: אם באין אנו לדון אחר בית דין של ר"ג צריכין אנו לדון אחר כל בית דין ובית דין וכו' עד אלא ללמד שכל אחד ואחד שעמדו בית דין על ישראל הרי הוא כבית דין של משה'. וכמו שאנו אומרים זה על בית דין הממונה על כל ישראל כל שכן שיש לנו לומר כן על כל בית דין ובית של של כל עיר ועיר מישראל".[18] פוסק ערוך השלחן: "אין לדיין להזדקק לשום דין שנעשה עליו פסק, הן דין הן פשר אף על פי שבעל דין אחד נותן אמתלא לדבריו, שאומר שכפוהו לדין או שאר אמתלא אין להזדקק לזה דבי דינא בתר בי דינא לא דייקא. דאם לא כן אין לדבר סוף, מלבד שזה גורם שנאה ומחלוקת ואין שלום יוצא מענין כזה".[19]

יש לכבד החלטות של דיינים ומורי הוראה אחרים גם אם נדמה שהם טועים. פוסק הרמב"ם: "תלמיד חכם... דן את כל האדם לכף זכות, מספר בשבח חבירו ולא בגנותו כלל".[20] כותב האדמו"ר מקומרנא: "ואיפסיק הלכה ששתי בתי דינין כל אחד יכול לעשות כפי קבלתו

---

[11] שו"ת מהרשד"ם חו"מ יב.

[12] שו"ת מהריט"ץ א קס. וראה שו"ת חתם סופר ו פב בפסקה ד"ה והנה על הכלל.

[13] ראה מדבר תהפוכות עמ' 30 ועמ' 40. הכונה היא שאין תוקף לסמיכה מחייב שנתקבלה מחכם שגר מחוץ לעיר לגבי כל התקנות הנוגעות לבעל סמיכה. על התואר חבר ראה סעיף יז הערה 21.

[14] שו"ת מהר"ם מפדוואה מ.

[15] פנקס קהל טיקטין 183.1

[16] ראה סעיף קצה.

[17] רמב"ם עדות ו ה. וראה בבלי כתובות קו א שבירושלים היו שלש מאות ותשעים וארבעה בתי דין.

[18] שו"ת מהרשד"ם חו"מ יז.

[19] ערוך השלחן חו"מ יב ג.

[20] רמב"ם דעות ה ז.

ושמועתו, ששניהם סברתן אמת ניתנו מהר סיני מרועה אחד אל אחד ב״ה וכן באיסור סקילה במקומו של ר׳ אליעזר כורתין עצים לעשות פחמין לעשות ברזל למילה ולחכמים חייב סקילה ומימינו לא שמענו שיאמרו על בית דינו של ר׳ אליעזר שחייב סקילה חלילה או על ב״ש שבועלין ערוה ומרבין ממזרים, חלילה וחלילה לאנשי עצתו של יוצר בראשית שיהי׳ דמיון כזב בדבריהם...״.[21]

זו מדת חכמים. שנינו במסכת יבמות: ״לא נמנעו ב״ש מלישא נשים מבית הלל ולא ב״ה מבית שמאי ללמדך שחיבה וריעות נוהגים זה בזה לקיים מה שנאמר: ׳האמת והשלום אהבו׳ ״.[22]

פוסק הרא״ש בבואו לספרד: ״ותמהתי מאד בבאי הלום, איך היו דנין דיני נפשות בלא סנהדרין, ואמרו לי כי הורמנא דמלכא הוא. וגם העדה שופטים להציל, כי כמה דמים היו נשפכים יותר אם היו נדונים ע״י הערבים, והנחתיה להם כמנהגם, אבל מעולם לא הסכמתי עמהם על איבוד נפש״.[23]

כך הורו כמה מן האחרונים. כותב הבית יצחק: ״הנה בק״ק פרעמישלא... יש מנהג מהרב הגאון... ובבואי לשם לא הסכמתי... מכל מקום לא מחיתי בידם אך חפשתי תמיד אחר צד להתיר״.[24] כותב הרב חיים עוזר גרודזינסקי: ״אין ספק בעיני שלא נחלקו הרבנים הצדיקים מוהרש״ר הירש ומוהרי״ד באמבערגער זצ״ל בהוראות ודינים רק השקפותיהם היו שונות כל אחד על פי דרכו בקודש לשם שמים. ובאשר השקפה זו מאירה ביותר לחכם המכיר את מקומו, החי ודר באותו גליל וקהלה, יודע כל תכונות אנשי הקהלה ופרטיהם, קשור אתם בכל הנימים המקשרים, מפקח על צרכיהם. לו עין בוחן לשום לב בעיון היטב למשאלות הדת ויכול לראות גם את הנולד לדור יבוא״.[25] כותב הראי״ה קוק בתשובה לתלונות של תושב על מרא דאתרא שלו: ״ומה שסמך על הפוסקים שהקלו... במה שלפי דעתו יש בדבר תועלת, אי אפשר להתווכח בשיקול דעת כזה, שאין הדעות שוות (והענין של שעת הדחק בודאי מסור לכל מו״ה מר באתרי׳ להבחין את הענין)״.[26]

יחד עם זאת מצוה להוכיח בצנעא דיין שטעה.[27] כותב הרמ״א בתשובה: ״וכי יעלה על לב שום מורה לנעול דלת בפני תלמיד חכם הדר בעיר ושמע שתלמיד חכם אחר סדר גט אחד שלא בפניו והגט אינו כשר בעיניו שלא יבא כנגדו לחלוק עליו?״[28] כותב המהר״ם שיק: ״אם רואה שאחד אומר על טרפה כשר אל תאמר מה לי לאמור לו ולעשות מחלוקת דילמא באמת הדין עם המורה. את זה אסור לאמר אלא מחויב לחלוק עליו ולאמר שהוא טריפה לדעתו ואפשר באמת

---

[21] שלחן הטהור על הלכות תפילין לד ס״ק א.

[22] משנה יבמות א ד.

[23] שו״ת הרא״ש יז ח.

[24] שו״ת בית יצחק חו״מ פג.

[25] אגרות ר׳ חיים עוזר ב אגרת תקי.

[26] שו״ת דעת כהן טז.

[27] ראה סעיף קצה הערה 14. וראה חפץ חיים, רכילות ד א באמ״ח ב, שיש לפנות לבית הדין ולא לספר על כך לבעלי הדין.

[28] שו״ת הרמ״א נה. ביקורת חמורה על בית דין שבין השאר הסתמך על עדות שאינה ראויה, ראה שו״ת המבי״ט א רפז. וראה ערוך השלחן אבהע״ז קנד סד.

יש להמורה טעם נכון להוראתו, ישמע טעמו ויקבל האמת״.[29] פוסק הרב שטרנבוך: ״מצוה לעורר על בית דין שפסקו בטעות שיחזרו בהם״.[30]

תמיכה בפסיקות של בי״ד אחר[31] פוסק האגרות משה: ״עובדא שבאה לפני בית דין הראשון הוא פסק דין לכל העולם, וכולי עלמא מחוייבין לקיימו... ולפעמים נמצא שיהיה גם תרתי דסתרי, שהיו שתי עובדות שוות בדינא ממש, ואחת היתה לפני בית דין של שלשה... והאחרת לפני בית דין של שלשה אחרים, ובבית דין הראשון היה הרוב לחייב את דן ולזכות את נפתלי שדנו לפניהם ובבית דין השני היה הרוב לזכות לגד ולחייב לאשר והיה זה להיפוך ששני הדברים תלויין זה בזה לדינא דאם דן חייב כפסק דין בית דין הראשון יש לחייב גם לגד בעבודה שניה... מסתבר שבית דין האחר יהיה מחוייב לראות שיקוים פסק דין של שני הבתי דין וכן יהיה אף בדיני נפשות״.[32]

אי הקפדה על כללי ההתנהלות בבתי הדין עלולה לגרום לתוצאות קשות ביותר[33]

מריבות ומחלוקות כותב הנודע ביהודה: ״דהא ודאי שכן הוא מדת תלמידי חכמים להרבות שלום בעולם, ואמנם הני מילי כשיש שלום בין התלמידי חכמים בעצמם, אבל אם ח״ו קטגוריא בין התלמידי חכמים והם בעצמם יש מחלוקת ביניהם איך יתקבלו דבריהם אצל בני דורם להרבות השלום, וכתיב ׳התקוששו וקושו׳ ״.[34]

כותב הרב סולובייצ׳יק: ״אם נקנא את קנאת האמת ונתבע את ריבונותה, לא יהא שלום לעולם. כל אחד יעמוד על דעתו דעת בראשית שלו בפרצופה האינדיבידואלי ולא יבטל אפילו נקודה אחת בה, והעולם יהיה נתון במצב של נציון וקטטה בלתי פוסקים. הכלל יפורר וינופץ לרסיסים, והיחיד ישאר לבו עם חותם האמת בידו, בודד בייחודו ומסוגר בד׳ אמותיה של לבדיות״.[35]

פגיעה בכבוד התורה כותב הרב שמואל אבוהב: ״... שידוע הוא כי עיקר קיום המצוות ושמירת האזהרות בעם תלוי בכל עת שלא תהא מחלוקת ח״ו מצויה בת״ח כי אין דבר גורם הריסת כבוד התורה ושמירתה כמותה...״.[36] פוסק הבית יהודה: ״ורוב ההמון סוברים שכל תורתינו שתתעלה היא הלכה פסוקה משפט אחד תורה אחת ובשמעם חילוקי דעות אלו יפול ספק בלבבם בכמה דברים הניכרים לעין ונראית תורה כשתי תורות ח״ו״.[37]

---

[29] חידושי אגדות על פרקי אבות אבות ה יז. וראה שו״ת משנה הלכות ח קנג ששאלו אותו מפני מה הוא מביע את דעתו כנגד דעת הרב משה פינשטיין זצ״ל בענין עירוב בברוקלין.

[30] שו״ת תשובות והנהגות ה שפא. וראה ערוך השלחן אבהע״ז קנד סד.

[31] ראה ההנהגה של הקהילה היהודית במזרח הקרוב משלהי המאה הט״ו ועד סוף המאה הי״ח עמ׳ 182: ״יש לציין את שיתוף הפעולה המשפטי הבין קהילתי, בעיקר לצורך חקירה, גביית עדויות, פרטים על חיי המסחר בערים השונות וכו׳ ״.

[32] דברות משה שבת י ענף ב.

[33] ראה סעיף קצה.

[34] צל״ח ברכות סד א.

[35] דברי הגות והערכה, מה דודך מדוד עמ׳ 78.

[36] ספר הזכרונות הזכרון הרביעי פרק שלישי.

[37] שו״ת בית יהודה יו״ד טז.

פגיעה בכבוד חכמים כותב הרמב״ן לרבני צרפת שיצאו בחרם נגד כמה מספרי הרמב״ם: ״כי שמענו ממגידי אמת שבכל ארצות מלכות תימן קהלות רבות עוסקים בתורה ובמצוות לשמן והיו מזכירים שם הרב בכל קדיש וקדיש... וקהלות האלה בשמעם את דברי האלה היוצאת הלא יפרקו עול המורא ויגלו פנים בתורה להתריס כנגד רבני צרפת ידברו ואיש את רעהו יעזורו לחזק מתנים ולאמץ כח על דברי הרב הגדול וללומדי בספריו יאמרו חזק...״.[38]
פוסק החפץ חיים: ״ובפרט הרבנים יושבי על מדין די בכל אתר ואתר, מאד מאד יזהרו שיהיה שלום ביניהם ולא יריבו זה עם זה, כי זה יהיה לחלול השם גדול בעניני ההמון, וסוף הדבר שיתבזו גם הם בעיני ההמון. ומבקש אני מהם לקבל דברי ויהיה להם טוב בזה ובבא״.[39]

חילול השם[40] כותב הרב שמואל לנדא: ״מכתבו הנעים הגיעני. והנה הקשה לשאול ממני דבר להכניס עצמי בדבר אשר במחלוקת שנויה ואני בורח מן המחלוקת להכניס עצמי בדבר אשר כבר יצאו לריב... ומה שמעלתו כותב שיש חילול השם הנה יותר ויותר יש חילול השם אם המון עם רואים שרבו המחלוקות״.[41]

בשל תהליך ירידת הדורות[42] ראוי להזהר יותר מעבר שלא להגיע למריבה ולמחלוקת. פוסק הגינת ורדים: ״ומה נענה אנן בתריה, יתמי דיתמי, שהדור נתדלדל מן התורה ומן הסברא... ולמה יתעצם הדיין ויחזיק בסברתו ולא יטה אזנו לדברי חביריו ויהיו נוחים זה לזה בהלכה ועל ידיהם ישכון כבוד בבית מדרשם והא-ל יתברך יאיר עיניהם בד״ת כד״א אלקים נצב בעדת א-ל ואם ח״ו יהיה ביניהם קנתור תסתלק מהם ההשגחה וח״ו יכשלו״.[43]

כיום חובת הזהירות מפני מחלוקת גדולה הרבה יותר. כותב הרב נבנצל: ״ידוע, שתנועת 'ההשכלה' זכתה בעוצמתה ההרסנית, על רקע זלזול נורא בכבוד התורה שאירע בימי ה'נודע ביהודה', עקב מחלוקת עצומה, שנודעה בשם 'הגט מקליווא' שפילגה את גדולי הדור דאז לשני מחנות יריבים... גם אש המחלוקת שהוצתה בענין הקמעות שכתב ר' יהונתן אייבשיץ - אלה גרמו להשפלה מחרידה של קרן התורה וזלזול מחפיר בכבוד הרבנים, עובדה שממש סללה בפני 'ההשכלה' את הדרך אל לב ההמונים״.[44]

---

[38] כתבי הרמב״ן א עמ' שמא.
[39] בית ישראל פרק ט ג.
[40] ראה סעיף קכב וראה רמב״ם יסודי התורה ה יא.
[41] שו״ת נודע ביהודה מה״ת יו״ד כט.
[42] ראה סעיף עו. על התרבות מחלוקות בדורות האחרונים ראה סעיף פט. וראה שו״ת יביע אומר ב חו״מ ב (ח): ״כי בדורות הללו בעוה״ר שכחה שכיחא והטעות מצויה מאד״.
[43] שו״ת דרכי נועם חו״מ לה.
[44] שיחות לספר ויקרא שיחה כט. על הגט מקליווא ראה דרושי הצל״ח דרוש כח לשבת שובה (כד).

כדי להבטיח שיתוף פעולה בין הדיינים ומורי ההוראה יש לנקוט באמצעים הבאים[45]

- מנוי דיינים, רבנים ומורי הוראה המקובלים הן על רב בנין והן על רב מנין.[46]
- מנוי דיינים, רבנים ומורי הוראה ענוים ורודפי שלום, המכירים בחיוניות שיתוף הפעולה בינם לבין עצמם ובינם ובין שאר רשויות השלטון.[47]
- הכנת פתרון חוקי מסודר למקרה שדיין, רב או מורה הוראה לא ירצה לשתף פעולה עם חבריו.[48]

---

[45] ראה סעיף קמ.

[46] ראה סעיף קל. וראה שו״ע חו״מ ג ד: ״ואסור לאדם חכם שישב בדין עד שידע עם מי יושב, שמא ישב עם אנשים שאינם הגונים, ונמצא בכלל קשר בוגדים״. וראה שו״ת תשובות והנהגות ה שנא: ״דעתו של הגאון רבי פנחס עפשטיין זצ״ל היתה שכיון שמינוי הדיינים נעשה על ידי וועדת מנויים... אין להם זכות בית דין״. וצ״ע, שהרי אם הדיינים מוכרים כת״ח יראי שמים הפוסקים כדין תורה, מה אכפת לי מי מינה אותם? וכי דיינים אלו גרועים מריש גלותא, או מדיינים שהתמנו על ידי שלטון נכרי? וראה שו״ע חו״מ ג ד בהגה; קובץ שיעורים ב״ב עא.

[47] ראה סעיף פט הערות 59 - 61. וראה סעיף מו הערות 42 43.

[48] ראה שו״ת משנה הלכות ח קכח: ״והדיין ר׳ שמחה זעליג ז״ל כשקבלוהו להיות מורה הוראה דבריסק התנה תנאי עם אנשי בריסק שאינו מקבל עליו אחריות על העירוב בעיר [כי הוא סבר שמצד הדין אי אפשר לתקן עירוב] וששאלו אותו ומה יעשה אם ישאלו אותו אם מותר להוציא והשיב אני אגיד שהמו״צ הממונה על העירוב אומר שמותר להוציא״. ראה ד״ר זרח ורהפטיג, ״תקנות הרבנות הראשית״, תחומין טו עמ׳ 86, שבמקרים שבתי דין רבניים איזוריים לא מקבלים את מרות בית הדין הגדול מקובל להעביר את הדיון לבית דין אחר.